

185

ISSN 0206-4189

Индекс 73210

КАЗАН УТЛАРЫ

7.2012

ФӘҮЗИЯ БӘЙРӘМОВА

24 март көнне (2012 ел) минем өчен көтөлмәгәнрәк хәл булды: Казан милли-мәдәни узәгендә Россия татар авыллары эшмәкәрләренең жыенында Фәүзия Бәйрәмова мина «Ачылмаган татар тарихы» исемле китабын бүләк итте. Дөрес, башта ул китапны автограф-фәлән язмыйча гына биргән иде. «Язып бир», — дигәч, титул битең шундый сүзләр язылган китапны сузды. «Хәрмәтле Туфан абыйга! Милләтебез боек һәм фажигале юл үтте, ул бәхеткә дә, бәхетсезлеккә дә лаек. Сез бөтен гомерегезне татар халкын бәхетле итүтә багышладыңыз. Милләтебезнен азат булган көннәрен курергә насып итсен иде. Без башлаган эшне балаларыбыз дәвам итсен иде!» Язылганның ихласлыгына ышандым: Фәүзиянен холкы, ялгышмасам, ак белән карадан гына тора — сүзен матурын да, матур булмаганын да бәреп әйтә, әллә ниңди бормалы-сырмалы, икеле-микеле жәмләләр эзләми. Мактау сүзе, албәттә инде, анардан сирәгрәк чыга.

Автограф турында шулай озын итеп язувымның сәбәбе — озак еллар ул мина кырынрак карап йәри. Кайчакларда сәлам дә бирми узып китә. Сәбәпләре бардыр инде — төрле фаразлар кылып үткәннәрдә казынасым килми. Мин үзәм дә бит сер биручеләрдән түтел, «не хочешь, как хочешь» принципы белән яшим. Бигрәк тә хатын-кызларга карата. Хатын-кыз белән бәхәскә керуне мәгънәсез эш дип саныйм. Чөнки хатын-кыз беркайчан да сүзен бирми, мин ялгышамдыр, бәлки, дигән сүзне үтерсәң дә әйтми. Бер гашникның әйткәне искә төштө: «Ир-ат шоферлар юл кагыйдәләрен бозганнарын таныйлар, э бер генә хатын-кызын да таныганы юк», — дигән иде ул. Максималист, «экстремист» хатыннардан шурлым дә әле: алар үзләренен хаклылыгын раслар өчен сүз сайлап тормыйлар — ишетмәгәнене ишетәсен. Фәүзия дә хатын-кыз. Нихәтле генә талантлы, ничаклы гына ақыллы, белемле булса да, хатын-кыз. Горурлыгы тәкәбберлек янәшәсендә торган мөстәкыйль фикерле татар хатыны. Аның ара-тире «ычкынып кител» әйтеп ташлаган кайбер сүзләре мине һәрвакыт сагайтты, аның татар милләтө өчен аяусыз көрәшүенә соклансан да, анардан читтәрәк торуны хәерлерәк санадым. Мин генә түтел, бүтән милләтпәрвәрләр дә ана бигүк якын кылмиләр. Хәер, Фәүзия үзе дә якынаерга тырышмый бугай. Хәтеремдә әле, Бөтөндөнья татар конгрессының бер жыельшында Фәүзия трибунадан залга күз ташлады да: «Бу залда милләт турында кайтыртучы берәү дә юк», — диле. Жыельшны алыш баручы Разил Вәлиев тапкыр кеше: «Нишләп булмасын, Фәүзия ханым, сез бар биг», — диде.

Фәүзия Бәйрәмованың холкына кагылышлы тапшын бер вакыйганы әйтәм дә, төп сүзгә күчәм. Моннан утыз ничәдер еллар злек мәрхүм Илдар Юзеев белән Бауман урамындагы Матбуат йортynyң коридорыннан барабыз — каршыбызга кәс-кәс басып бер кыз килә. Безнен каршыбызга тукталы бу: «Сез үзегезне бөек драматургларга саныйсыз инде, менә мин язып күрсәтәм але сезгә пьесаның ниңди булырга тиешләген», — диде дә, кәс-кәс атлап кител тә барды. «Кем булды бу?» — дип сорадым Илдардан. Илдарның ни әйткәнен инде хәтерләмим, көлгәнебез хәтердә. Менә шундый холык Фәүзияне гомер буе озата бара. Ләкин аның холкын кабул итмәсаләр дә, татар язмышы өчен борчылчылар аны читкә тибәрмәделәр. Бүген дә ул Бөтөндөнья Татар конгрессының башкарма комитеты бер карыш та аяк басмадым, аны якларга тырыштым. Язучылар берлеге идарәсе утырышларында берничә тапкыр аны Габдулла Тукая исемендәге Даүләт премиясенә тәкъдим иттәм, ләкин аның кандидатурасы яшерен тавыш биргәндә төшеп кала торды. Фәүзия, горур шәхес буларак, андый бойкотларга исе китми, ялынтып-вакланып йөрми — эшиллесең эшли, язасын яза бирә. Мин аның язганнарын дайми укып барам. (Дайми укып барган язучыларым биш-алтыдан узмый). Язганнарына бәјм югары. Талантлы кызыбыз, чын көрәшче шәхес, кыйбласы төгәл билгеләнгән. Кайвакыт язганнарына хәрмәтәмне үзенә әйттергә теләгәнем дә бар, ләкин тукталыш калам. Чәнечкеле берәр сүз

ташлар да, ачыымны чыгарыр дип дәшми калам. Мин бит әле, ачыым да бер килмәгәе, анардан күп яшкә өлкәнрәк тә. Шулай йөри бирәм, ниндицер тәкәббер кызыйга мәхәббәтен белдереп вакланырга теләмәгән егет шикелле.

Эшмәкәрләр жыенында Фәүзия искиткеч төплө, акыллы чыгыш ясады. Бу юлы мин ана мактау сузләремне әйтмичә булдыра алмадым, Фәүзия елмайды. Карапе, елмайганда бигрәк чибәр икән бу ханым — йөзенә туры караганым юк иде.

Инде буләк ителгән китапка күчик. Андагы сәяхәтнамәләрнен барысы белән дә диярлек, әйткәнемчә, таныш булсам да, китапны тулаем укып чыктым. Сәяхәтнамәләрен автор үзе фәнни-популяр язмалар дип атый. Элбәттә, шулай. Ләкин алар Фәүзиянен татар дөньясы буйлап сәяхәт кылуларының нәтиҗәсе. Сөбханалла, кайларга гына барып чыкмаган ул. Эгәр дә Галимҗан Ибраһимов исән булса, теге заманда язган «Татар хатыны ниләр күрми» хикәясен ертып ташлар да, бүтенге татар хатынының күргәннәрен исе китең, сокланып язар иде. Мин үзем дә йөрим татар арасында, мин дә күрәм Фәүзия күргәннәрне, мин дә сөенәм, мин дә көенәм, ләкин язғаннарым фәнни дәрәҗәгә күтәрелә алмый, күрәсен, мин тарихчы галим түгел. Фәүзия Бәйрәмова татар тормышын бүгенгесе һәм үткәне белән бәйләп карый, еш кына ул тарихка, тормышка галимнәр карашыннан күз сала. Бу аның күп укуын, тирән мәгътүматлы булуын раслый торган факт. Элләни калын булмаган китапта Россиядә татарны юк иту сәясәтененничәмә гасыр буе эзлекле рәвештә баруы дәлилләп, күп санлы мисаллар белән күрсәтелә. Эйе, бу илдә жәмгыяви формацияләр үзгәреп тора (феодализм, капитализм, империализм, социализм, тагын капитализм) ә руслаштыру сәясәте үзгәрми; патшалар, генсеклар, президентлар алышына, рустан бащка милләтләрне юк иту планы гына алышынмый. Фәүзия галим-публицист буларак боларны анализлый. Мона бер генә шовинист галим дә каршы чыгып, Фәүзияне милләтләр арасында низаг тудыруда гаепли алмый һәм алмаячак. Моннан ике-өч ел элек «Комсомольская правда» газетасында сатирик Михаил Задорнов Россиянен тарихын аллы-гөлләс итеп сурәтләгән иде. Анда, имеш, колониализм да, инквизиция дә булмаган. Мин ана җавап язарга алышындым. Эллеккеге союздаш республикаларның асылда колонияләр булуын яздым да, инквизициянең булганын раслау өчен мисаллар эзләргә тотындым. Фәүзия мәкаләсеннән таптым мин аны. Урал ягында көчләп чукындырылган бер мөсслем татар хатынының яңадан үз диненә кайтканы өчен Россия патшасы указы нигезендә яңырып үтерелгәнен Фәүзия язып чыккан иде. Шуны да кабатлап, «Звезда Поволжья»дә мәкалә бастырып, аны «Комсомольская правда»га жибәрдем. Дәшмәделәр. Ялганнары тотылганын анладылар. Фәүзиягә тикшеру оешмаларыннан тұқтаусыз бәйләнеп торалар, ләкин гаепләрлек фактлар таба алмыйлар, чөнки аның һәр жөмләсе, һәр сүзе фактлар белән исbatланган була.

Китапның «Мишәрләр иле» дигән бүлеге мина аеруча тәэсир итте. Белмим икән ләбаса мин татарның бу кавемен. Аннан-моннан ишеткән белән генә йөргәнмен. Бигрәк тә мишәрләрнен борынгы бортас кабиләсенә барыш totashuы кызыклы булды һәм бу ышанырлық итеп дәлилләп язылган. Безнең Тау ягында (Кама Тамагы, Апас районнары) Бортас исемле авыллар бар. Без бит мишәрләр күпләп ящәгән якларга якынрак. Димәк, бәйләнеш бар. Фәүзиянен тарихчы гына түгел, публицист та булуы, мишәр кавеменен татар тарихындағы урыннарын бүтенге халәтләре белән бәйләве бигрәк тә отышты. Мин автор белән тулысынча килемшәм — ул көчле, унган, булган, үжәт кавемнен гомумтатар яшәшениндә роле бик зур, гомеребез озын булсын дисәк, бергәлекне тагын да нығытырга, кыйблабызының бер юнәлештә булуын сакларга кирәк.

Китапның «Татар Уралы» өлеше дә тарихи чыганакларга таянып Фәүзиячә язылган. Нух пәйгамбәр темасы минем өчен бераз сәеррәк, албәттә. Автор арттырыбрак жибәрмәде микән дип тә уйлап күйдым. Ләкин тарихтан надан башым белән бәхәсләшергә алышынмый. Эмма ул якларның борын-борыннан төрки-татар жырләре булуы (һәрхәлдә, урысның түгел) бәхәссез. Аның өчен аллә кая барырга кирәкми, безнең төбәктән алыш Тын океанга хәтле аранын топонимикасына гына игътибар итәргә кирәк. Безне қыргыйдаладан чыккан қыргый халық дип язғаннарына жән ачыым чыга иде. Юк шул, Фәүзия әйткәнчә, без тау кешеләре. (Хәер, дала халкы булсак, ни начарлығы бар?). Заманында шуны дәлилләргә тырышып бер мәкалә дә язган идем. Безнең халық тауның образын

кешегә охшатып сурәтләгән: Тау башы, тау тубәсе, тау бите, тау күзе, тау мүене, тау күкрәге, тау биле, тау итәге, тау сырты... Эле тагын мин ищетмәгәннәр дә бардыр. Белмим, тагы кайсы халыкта бар тауны кеше итеп сурәтләү?

Мин Урал төбәгендә татарларның татарлыгы шактый ук яхши сакланган дип нәрсәнәң ни икәнен үз күзен белән күргәч кенә аңлысың шул. Фәүзияне укыгач, як кешеләре белән очрашып хәл-әхвәл белешеп, кайбер авылларда үзем дә булып Урал монда да бигүк әйбәттән тугел икән. Милләтнен үз-үзен саклау иммунитеты ярыйсы ук какшаган. Элбәттә, моның сәбәпләре бар — ничәмә-ничә гасыр буе изелеп, мысыклы ителеп килгән татар көрәштән арып аянычлы язмышына буйсынган, киләчәгенә кул селтәгән. Күп кенә татарларга татар булунын кирәгे юк, ана кем булса да инде барыбер. Урыс дип ясалар да барыбер, башкорт дип ясалар да барыбер, диннән ваз кичсә дә барыбер. Иманы да инде тотрыксыз. Мондый татарны ничек хак юлга чыгарырга? Чын көрәшче Фәүзия Бәйрәмова да «Бу сорауларга мин дә жавап таба алмый...» — ди. Бердәнбер омет Фәүзия һәм без күргән көчле рухлы, динле, иманлы татар авылларында татарның башбирмәс егетләре-кызыларында. Алар, Аллага шәкер, бар әле. Кыскасы, гыйбрәт алырга да, үрнәк алырга да мисаллар күп.

Фәүзиянең әлеге һәм ана чаклы чыккан китапларында бары тик бер генә максат — татар халкын югалтудан саклап калу. Аның өчен бәйсезлеккә ирешү. Бу бөтен милләтпәрвәрләрнен да максаты. Ләкин ул бәйсезлеккә ничек ирешергә? Фәүзия язуынча, Идел — Урал легионнарын житәкләүче татарлар да ул турыда уйланганнар. Легионнарда жәнин саклап калырга теләүчеләр белән бергә, әлбәттә, Германия ярдәме белән татарның мөстәкүйль дәүләтле чорын кире кайтарырга хыялланучылар да булган. Андыйларны Фәүзия хөкем итәргә ашыкмый. Мин бәхәскә кермичә генә шуны әйтә алам — бәйсезлек яулап алуның мондый юлы — наивлык. Безгә Германия дә, Америка, Кытай, шул исәптән Россия дә бәйсезлек бирмәячәк. Жириновский әйтмешли, «Надо было в свое время защищать свое государство, сейчас нечего рыпаться». Бу сүзләрне ул 1990 елда, Мәскәүдә, Съездлар сарае фойесында журналистларга әйткән иде. Дәүләтчелегебезне кайтару өчен безгә бер генә юл — ин элек рухыбыз ирегенә, рух бәйсезлегенә ирешү. Жаны бәйсез булган милләт кенә үзен саклап кала алачак. Фәүзия дә шуның өчен көрәшә, иманга кайтырга чакыра. Моның өчен аны берәүнен дә гаепләргә хакы юк.

Бу уңайдан Фәүзия Бәйрәмовының 2010 елда Чаллы шәһәр судында ясаган чыгышы татар тарихына аерым сәхифә итеп теркәл куярлык факт. Анда көрәшче кызыбыз дөньякуләм әһәмияткә ия чыгыш ясаган, үзен бөек сәясәтче итеп курсәткән, аны хөкем итәргә алышучыларның мескенлеген раслаган. Ул чыгышны китабына кертеп Фәүзия бик тә дөрес эшләгән. Аны укыгач, минем күз алдында Фәүзия тагын да үсеп китте.

Фәүзиягә бер генә теләк: ул (сәбәпләре дә бардыр) язучы каләмдәшләреннән бераз читләште. Татар язучылары арасында төрлөссе бар, әмма безнең барыбызны милләт язмышы берләштерә. Монда, минемчә, битарафлар юк. Бергәрәк булыйк, фикерләр уртаклашыйк, аңлашыйк, рухыбызның бөтенлеген ныгытыйк. Милләтебез алдында без барыбыз да жаваплы. Бер чыгышымда мин фашистлар Мәскәү янына килеп житкәч политрук Крючковның «Отступать некуда, позади Москва» дигән сүзләрен бүтәнгә халәтбезгә туры китереп «Чигенергә урыныбыз юк, артыбызда милләт язмышы» дигән идем. Фәүзиянең ачынып (куанып та) язганнары шуны раслый.

Туфан МИҢНУЛЛИН
3 апрель

Редакциядән. Бу мәкаләне Туфан ага вафатына бер ай кала язган. 26 апрельдә, шигырь бәйрәмендә, ул аны безгә китерә, дип вәгъдәләшкән идең. Китереп житкәрә алмады... Ләкин, шәкер, укучыларыбызга барып ирешә ул.